

ТЕРИТОРІАЛЬНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Представлено результати психосемантичного дослідження територіальної ідентифікації як чинника становлення громадянської суб'єктності. Визначено вектори впливу, показники та індикатори територіальної ідентифікації як чинника громадянської суб'єктності. Громадянську суб'єктність розглянуто як інтегральну властивість особистості, що виявляється у саморегуляції міри, спрямування і змісту її громадянської активності та притаманних їй способах взаємодії з політичною реальністю. Висунуто припущення про те, що базовими елементами громадянської суб'єктності є: здатність до самопотенціювання, рефлексивність, потреба у свободі, відповідальність, мотивація саморозвитку, громадянська ідентичність. Проаналізовано факторні моделі простору значень громадянської суб'єктності респондентів з регіональною та загальноукраїнською ідентифікацією та подано порівняльний аналіз їх базових показників.

Ключові слова: громадянська суб'єктність, територіальна ідентифікація, вектори впливу, факторна модель, психосемантичне дослідження.

Трансформування територіальних ідентичностей, яке у постмодерному світі активізується внаслідок диференціації культурних і ідеологічних дискурсів, є джерелом виникнення протиріч і антагонізмів як на рівні міжособистісної взаємодії, так і на рівні спільнот. Пошук шляхів розв'язання цих протиріч *актуалізує проблему територіальної ідентифікації, яка все більше сприймається як явище, що відкриває широкі потенційні можливості для*

пізнання соціальної взаємодії і самовизначення індивідів.
[Н.Замятіна]

Стан розробленості проблеми. Територіальна ідентифікація розглядається нами, як ототожнення особистості з локальним простором, у якому:

- домінує певний цивілізаційний дискурс, репрезентований відповідними цінностями, міфологією і стереотипами;
- соціальна взаємодія контролюється політичними акторами, які ідентифікують себе у цьому просторі;
- стійкі функціональні зв'язки і взаємини (соціальний капітал), побудовані на культурному ландшафті, характерному для цього локального простору;
- існує образ спільної території і позиціонування її з іншими територіями («Ми» – «Вони»).

При цьому, на переконання Д.Замятіна, «концепт ідентичності є активним по відношенню до концепту території, який залишається пасивним» і постає тлом, контекстом розвитку ідентичності. [1, с.111.]

Мета статті. Оскільки будь-яка ідентифікація позначається на становленні громадянської суб'єктності особистості, логічно припустити, що й територіальна не є виключенням. Уявлення про те, яким саме є це зумовлення, можна скласти на основі аналізу результатів психосемантичного дослідження, проведеного нами у травні 2016 року за репрезентативною вибіркою в усіх регіонах України, крім АР Крим та частини Донецької і Луганської областей.

Прогнозуючи ймовірні вектори впливу територіальної ідентифікації на становлення громадянської суб'єктності, ми виходили з того, що оскільки будь-яка територіальна ідентифікація передбачає обмеження індивідуальності, відтворення внутрішньої однорідності і, відповідно, відторгнення чужого, вона обмежує прагнення

новизни і розвитку, які властиві громадянській суб'єктності. З огляду на те, що у межах локальних територій політична влада належить регіональним політичним силам, які транслиують певну ідеологію, з високою ймовірністю прогнозувалося звуження простору ідеологічного вибору, що має, за нашим припущенням, негативно впливати на розвиток громадянської суб'єктності. Принципи та соціальні норми, на яких вибудовуються соціальні зв'язки у межах території ідентифікації, базові смисли соціального контракту, рівень довіри та розподіл ресурсу можуть істотно варіювати і, відповідно, по різному впливати на розвиток громадянської суб'єктності. Уявлення про територію та її позиціонування щодо інших територій є результатом рефлексії певних репрезентацій і переживання солідарності, а отже безпосередньо впливає на розвиток громадянської суб'єктності.

Під *громадянською суб'єктністю* ми розуміємо інтегральну властивість особистості, що виявляється у саморегуляції міри, спрямування і змісту її громадянської активності та притаманних їй способів взаємодії з політичною реальністю.

На основі теоретичного аналізу нами було виділено два кластери характеристик громадянської суб'єктності: *ставленнєві*, що виявляються у активному позиціонуванні в ситуаціях вибору, взаємодії, комунікації, оцінюванні себе і своїх дій тощо та *субстанціональні*, зумовлені певними якостями та властивостями суб'єкта.

Найбільш значущим показником громадянської суб'єктності ставленнєвого кластеру, услід за З.Карпенко, О.Осницьким, О.Старовойтенко, В.Татенко та ін., ми вважаємо внутрішню детермінованість (інтенціональність, самопотенціювання) громадянської активності, що виявляється у довільному визначенні сфери, міри, цілей і

способів громадянської активності у відповідності до власної картини світу. Саме така детермінація громадянської активності уможливорює існування різних проявів громадянської суб'єктності на різних рівнях взаємодії та соціальних ідентифікацій особистості. Індикатором даного показника у нашому дослідженні є ідентифікація індивіда як такого, що вибудовує свою громадянську поведінку відповідно до власних цінностей та уявлень про прийнятні форми і способи обстоювання своїх інтересів та інтересів спільноти. З-поміж інших показників цього кластеру нам видаються значущими позитивне ставлення до змін, необхідних для реалізації власних інтересів чи інтересів громади та досвід актуалізації громадянської суб'єктності на різних рівнях взаємодії (індивідуальному і груповому).

До найбільш значущих показників субстанціонального кластеру ми відносимо локус відповідальності за своє життя, потребу у свободі вибору та повагу до свободи інших.

Показниками *територіальної ідентифікації* були: 1) само ідентифікація з локальною чи/та загальною спільнотою); 2) готовність відстоювати інтереси локальної/загальної спільноти; 3) уявлення про спільні цінності/нездоланні протиріччя між регіонами; 4) готовність захищати незалежність своєї країни.

Методика та результати дослідження. На основі визначених показників було розроблено опитувальник з 25 суджень, які репрезентують простір значень, пов'язаних з громадянською суб'єктністю та громадянською ідентичністю особистості.

Психосемантичне опитування проводилося методом інтерв'ювання за вибіркою, що репрезентує доросле населення України віком від 18 років і старше. Загальна кількість респондентів – 1800 осіб у п'яти регіонах країни:

Східному (Харківська, Луганська, Донецька області – 222 особи), Західному (Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька, Тернопільська, Волинська, Рівненська, Львівська, Хмельницька області – 492 особи), Північному (Сумська, Житомирська, Чернігівська, Київська області – 380 осіб), Центральному (Вінницька, Черкаська, Полтавська, Кіровоградська, Дніпропетровська області – 490 осіб) та Південному (Миколаївська, Одеська, Херсонська, Запорізька області – 297 осіб).

За результатами дослідження виявилось, що 36,1 % опитаних мають регіональну самоідентифікацію (24,6% насамперед почуваються мешканцями свого міста або села, 11,5% – мешканцями регіону); 58,4% відчують себе, насамперед, громадянами України; 4,6% – позиціонують себе як громадянина світу, 1% опитаних не змогли визначитись щодо своєї громадянської ідентифікації. Найбільше респондентів з регіональною ідентифікацією виявилось на сході України (54,1% від опитаних у цьому регіоні) та на півдні (40,3%). На півночі частка респондентів з регіональною ідентифікацією виявилась найменшою (23% опитаних у регіоні). На заході і у центрі тих, хто почувається мешканцем локальної території, практично однаково (відповідно 35,2 і 35,5%). Частки респондентів, які почуваються насамперед громадянами України, у різних регіонах країни виявились такими: на півночі – 68,5%, на заході – 60,2%, у центрі – 60,1%, на півдні – 55,3%, на сході – 38,3% (від числа опитаних у кожному регіоні).

Застосувавши відповідні процедури обробки масиву даних, ми сформували два підмасиви за ознакою самоідентифікації респондентів – локальної (ті, що ідентифікують себе як мешканця міста чи регіону) і загальнонаціональної (ті, що ідентифікують себе як громадянина України). Наступним кроком була побудова і

порівняння факторних моделей структурування простору значень громадянської суб'єктності і громадянської ідентичності респондентів з локальною і загальнонаціональною ідентифікацією.

З урахуванням критерію Хамфрі було отримано шестифакторну модель (сумарна дисперсія 55,5%) за масивом респондентів з регіональною ідентифікацією і семифакторну (сумарна дисперсія 50,9%) – за масивом з загальноукраїнською ідентичністю. Отримані моделі, всупереч нашим очікуванням, не виявились дзеркальними за змістом базових факторів.

Факторні моделі простору значень громадянської суб'єктності респондентів з регіональною та загальноукраїнською ідентифікацією

Таблиця 1.

<i>Регіональна ідентифікація</i>		<i>Загальноукраїнська ідентифікація</i>	
F1 – Суб'єктні практики і цінності (внесок у сумарну дисперсію 18,8%)		F1 – Вболівання за свій народ (внесок у сумарну дисперсію 12,0%)	
Зазвичай я уникаю змін у звичному режимі роботи, відпочинку, спілкування тощо	0,683	Мені доводилось відчувати біль за свою країну і свій народ	0,798
Мої інтереси збігаються з інтересами більшості громадян України	0,656	Мені доводилось відчувати тривогу за свою країну і свій народ	0,783
Найчастіше мої невдачі трапляються через мої ж прорахунки	0,648		
Участь у виборах – це можливість вплинути на політичну ситуацію в країні	0,615		
Свобода для мене особисто є першочерговою цінністю	0,578		
Я вважаю себе відповідальним (-ою) за все, що відбувається у моєму житті	0,547		

Як видно з таблиці 1, простір значень громадянської суб'єктності респондентів з регіональною ідентифікацією структурується, насамперед, суб'єктивними характеристиками готовність до змін, інтернальність, потреба у свободі, відповідальність, розуміння механізмів впливу на ситуацію, ідентифікація з інтересами спільноти. Така диспозиція загалом відповідає нашим очікуванням і доповнюється даними порівняльного аналізу масивів респондентів з регіональною і загальноукраїнською ідентичністю. Останній, зокрема, засвідчив достовірно вищі показники за параметрами готовності до змін ($P \leq 0,001$) і розуміння механізмів впливу на ситуацію ($P \leq 0,01$) тих, хто почувається громадянами України.

Зміст першого фактора у масиві респондентів з загальноукраїнською ідентифікацією виявився для нас несподіваним. Насправді ми очікували, що саме в цій групі респондентів першим фактором виявиться громадянська суб'єктність з достовірно вищими показниками, ніж у групі з регіональною ідентичністю. Натомість – чинники, які були б радше очікувані в структурі етнонаціональної ідентифікації. Це наводить на роздуми щодо природи регіональної і загальноукраїнської ідентичності: можливо, вони мають різне підґрунтя? Спробуємо знайти підтвердження або заперечення цьому припущенню у наступних факторах моделі.

Як видно з таблиці 2, другим фактором в обох моделях є ставлення до обмеження прав громадян взагалі і військової диктатури зокрема. При цьому респонденти з регіональною ідентичністю достовірно частіше вважають, що сьогодні Україні потрібна диктатура з жорстким лідером на чолі ($P \leq 0,001$) і достовірно частіше готові підтримати військову диктатуру за умови, що вона забезпечила б реальний ріст життя, подолання корупції та стабільність ($P \leq 0,01$). Загалом і зміст, і диспозиції за цим

фактором у обох масивах відповідають теоретичній моделі і були очікуваними, адже готовність до обмеження прав і свободи людини мають, за нашим припущенням, обернено корелювати з потребою у свободі.

Таблиця 2.

<i>Регіональна ідентифікація</i>		<i>Загальноукраїнська ідентифікація</i>	
F2 – готовність до обмеження прав і свобод (внесок у сумарну дисперсію 9,3%)		F2 – готовність до обмеження прав і свобод (внесок у сумарну дисперсію 8,0%)	
Сьогодні Україні потрібна диктатура з жорстким лідером на чолі держави	0,873	Сьогодні Україні потрібна диктатура з жорстким лідером на чолі держави	0,851
Я, як і більшість громадян, підтримав (-ла) би військову диктатуру за умови, що вона забезпечила б реальний ріст життя, подолання корупції та стабільність	0,873	Я, як і більшість громадян, підтримав (-ла) би військову диктатуру за умови, що вона забезпечила б реальний ріст життя, подолання корупції та стабільність	0,842

Третій фактор у обох моделях суттєво різняться. У моделі респондентів з регіональною ідентифікацією – це емоційне сприйняття свого народу і країни, тоді як у моделі тих, хто почувається громадянами України – обізнаність щодо життя і інтересів жителів інших країн і регіонів (таблиця 3).

Таблиця 3.

<i>Регіональна ідентифікація</i>		<i>Загальноукраїнська ідентифікація</i>	
F3 – емоційне сприйняття народу і країни (внесок у сумарну дисперсію 8,3%)		F3 – обізнаність щодо інших регіонів (внесок у сумарну дисперсію 6,8%)	
Мені доводилось відчувати тривогу за свою країну і свій народ	0,831	Мені доводилось виїжджати за межі України	0,695
Мені доводилось відчувати біль за свою країну і свій народ	0,825	Між жителями різних регіонів України існують непереборні протиріччя	0,462
Мені доводилось відчувати гордість за свою країну і свій народ	0,718		

Згідно даних порівняльного аналізу респонденти з регіональною ідентифікацією достовірно рідше переживали почуття гордості за свою країну ($P \leq 0,01$) і виїздили за межі України ($P \leq 0,01$).

У четвертому факторі масиву респондентів з регіональною ідентифікацією – обізнаність щодо життя і інтересів жителів інших країн і регіонів, тоді як у масиві з загальноукраїнською ідентифікацією – суб'єктні практики і самопозиціонування щодо інтересів спільноти (таблиця 4).

Про достовірні відмінності між двома масивами за показниками суб'єктних практик йшлося вище (див. аналіз першого фактора). Окрім того, слід відзначити, що респонденти з загальноукраїнською ідентифікацією достовірно частіше переказували гроші на підтримку армії і добровольчих батальйонів ($P \leq 0,001$).

Зміст п'ятого фактору в обох масивах різниться лише за одним судженням, яке втім поляризує сутнісні смисли: якщо респонденти з регіональною ідентифікацією готові до протестних акцій навіть зі зброєю в руках через погіршення матеріального стану, то ті, хто ідентифікує себе як громадян України, готові до протестних акцій, у тому числі із зброєю в руках, оскільки готові до боротьби за свою країну (таблиця 4).

Респонденти з загальноукраїнською ідентифікацією достовірно частіше готові брати участь у мирних акціях протесту ($P \leq 0,001$) і достовірно частіше – боротися за Україну зі зброєю в руках ($P \leq 0,05$).

Шостий фактор у моделі респондентів з регіональною ідентифікацією об'єднує судження щодо спільної долі регіонів країни та підтримки армії (таблиця 5). Слід зазначити, що частка респондентів цього масиву, які вважають, що їх регіон має спільну долю з усією Україною, достовірно нижча, ніж у масиві з загальноукраїнською ідентифікацією ($P \leq 0,001$).

Таблиця 4

<i>Регіональна ідентифікація</i>		<i>Загальноукраїнська ідентифікація</i>	
F4 – обізнаність щодо інших регіонів (внесок у сумарну дисперсію 7,3%)		F4 – суб'єктні практики (внесок у сумарну дисперсію 6,7%)	
Мені доводилось виїжджати за межі України	0,707	Участь у виборах – це можливість вплинути на політичну ситуацію в країні	0,682
Між жителями різних регіонів України існують непереборні протиріччя	0,420	Мені доводилось переказувати гроші на армію та на добровольців АТО	0,537
		Зазвичай я уникаю змін у звичному режимі роботи, відпочинку, спілкування тощо	0,533
		Мої інтереси збігаються з інтересами більшості громадян України	0,449
F5 – протест проти зuboжіння (внесок у сумарну дисперсію 6,3%)		F5 – протест і боротьба за Україну (внесок у сумарну дисперсію 6,0%)	
Я готовий (-а) брати участь у акціях протесту із зброєю в руках	0,747	Я готовий (-а) брати участь у акціях протесту із зброєю в руках	0,738
Я готовий (-а) брати участь у мирних акціях протесту	0,676	Я готовий (-а) брати участь у мирних акціях протесту	0,701
Я готовий (-а) терпіти погіршення свого стану заради проведення реальних реформ в Україні	0,597	Я і мої знайомі готові боротися за Україну зі зброєю в руках	0,509

Шостий фактор у моделі респондентів з загальноукраїнською ідентифікацією утворений показниками субстанціонального кластеру громадянської суб'єктності, а саме: потреба у свободі, інтернальність і відповідальність за своє життя. Сьомий фактор утворений єдиним показником – досвідом переживання гордості за

свій народ і свою країну. У масиві респондентів з загальноукраїнською ідентифікацією частка тих, має такий досвід, достовірно вища ($P \leq 0,01$).

Таблиця 4

<i>Регіональна ідентифікація</i>		<i>Загальноукраїнська ідентифікація</i>	
F6 – підтримка армії, спільна доля з Україною (внесок у сумарну дисперсію 5,5%)		F6 – суб'єктивні характеристики (внесок у сумарну дисперсію 5,8%)	
Мені доводилось переказувати гроші на армію та на добровольців АТО	0,736	Свобода для мене особисто є першочерговою цінністю	0,686
Мій регіон має спільну долю з усією Україною	0,486	Найчастіше мої невдачі трапляються через мої ж прорахунки	0,668
		Я вважаю себе відповідальним (-ою) за все, що відбувається у моєму житті	0,436
		F7 – гордість за народ і країну (внесок у сумарну дисперсію 5,6%)	
		Мені доводилось відчувати гордість за свою країну і свій народ	0,700

Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що респондентам з регіональною ідентифікацією властиві: порівняно нижчий рівень особистісної суб'єктності, вищий рівень готовності до обмеження своїх прав і свобод в обмін на зростання рівня життя і стабільність, порівняно низький рівень регіональної мобільності, нижчий рівень готовності терпіти падіння рівня життя заради реформ, переконаність у наявності непереборних протиріч між жителями регіонів на тлі усвідомлення спільної долі з країною.

Респондентам з загальноукраїнською ідентифікацією властиві: вболівання за свій народ і країну, вищий рівень потреби у свободі і неприйняття диктату, вища територіальна мобільність, вищий рівень розвитку

ставленневих і субстанціональних суб'єктних характеристик, вищий рівень готовності захищати свою країну із зброєю в руках.

Загальні висновки.

- У респондентів з регіональною ідентифікацією в структурі громадянської суб'єктності переважає когнітивна складова. В умовах інформаційного суспільства, на тлі розмивання ідеологій і смислів, когнітивні конструкти стають все більш суперечливими і багатоплановими, що відповідно позначається на становленні громадянської суб'єктності.

- Громадянська суб'єктність респондентів з загальноукраїнською ідентифікацією більшою мірою визначається емоційно навантаженими компонентами (вболівання, готовність захищати, підтримка захисників тощо) та суб'єктивними настановами.

- Громадянська суб'єктність респондентів з регіональною ідентифікацією більшою мірою зумовлена рівнем особистісної суб'єктності і орієнтацією на матеріальні цінності. Становлення громадянської суб'єктності респондентів з загальноукраїнською ідентифікацією більшою мірою визначається етнонаціональною ідентичністю і орієнтацією на постматеріальні цінності.

Література

1. Замятин Д.Н. Территориальная идентичность и ее структурообразующие функции в формировании систем личностных и социальных отношений / Д.Н.Замятин // Мир психологи: научно-методический журнал. №1(69).– М., 2012.–С.104–122.
2. Замятина Н.Ю. Проблемное поле территориальной идентичности в контексте организации и самоорганизации социальных структур / Н.Ю.Замятина // Мир психологи: научно-методический журнал. №1(69).–М., 2012.– С.123–

137.

3. Татенко В.О. Психология в субъектном измерении: Монография.– К.: Видавничий центр «Просвіта», 1996. – 404с.

Reference

1. Zamyatin D.N. Territorialnaya identichnost i ee strukturoobrazuyuschie funktsii v formirovanii sistem lichnostnyih i sotsialnyih otnosheniy / D.N.Zamyatin // Mir psihologi: nauchno-metodicheskiy zhurnal. №1(69).–М., 2012.–Р.104–122.

2. Zamyatina N.Yu. Problemnoe pole territorialnoy identichnosti v kontekste organizatsii i samoorganizatsii sotsialnyih struktur / N.Yu Zamyatina. // Mir psihologi: nauchno-metodicheskiy zhurnal. №1(69).–М., 2012.– P.123–137.

3. Tatenko V.O. Psihologiya v sub"ektnom izmerenii: Monohrafiya. – Kyiv: Vydavnychy tseentr «Prosvita» 1996. – 404p.

Корчевой В.В.

ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ КАК ФАКТОР СТАНОВЛЕНИЯ ГРАЖДАНСКОЙ СУБЪЕКТНОСТИ ЛИЧНОСТИ

Аннотация. Представлены результаты психосемантического исследования территориальной идентификации как фактора становления гражданской субъектности. Определены векторы влияния, показатели и индикаторы территориальной идентификации. Гражданскую субъектность рассмотрено как интегральное свойство личности, проявляющееся в саморегуляции меры, направленности и содержания ее гражданской активности и присущих ей способах взаимодействия с политической

реальностью. Выдвинуто предположение о том, что базовыми элементами гражданской субъектности являются: способность к самопотенцированию, рефлексивность, потребность в свободе, ответственность, гражданская идентичность. Проанализированы факторные модели гражданской субъектности респондентов с региональной и общеукраинской идентификацией и представлен сравнительный анализ их базовых показателей.

Ключевые слова: гражданская субъектность, территориальная идентификация, векторы влияния, факторная модель, психосемантическое исследование.

Korcheviy V. V.

TERRITORIAL AUTHENTICATION AS FACTOR OF BECOMING OF CIVIL SUB'EKTNOSTI OF PERSONALITY

Abstract. The article presents author's analysis of the territorial identical as the factor of individual civic subjectivity development. Civic subjectivity is defined as an integral personality feature, which manifests itself in self-regulation of the level, direction and content of one's civic activity and typical ways of interaction with the political reality. An assumption has been made that the basic elements of civic subjectivity are the ability to self-determination, reflection, the need for freedom, responsibility, motivation for self-development, civic identity. The author outlines vectors of influence of territorial identification on individual civic subjectivity development built on the results of the psychosemantic research.

Key words: civic subjectivity, indicators, influence of territorial identification, psychosemantic research.